

М.І. Дзедман

Науково-виробничий центр
ТОВ «ЕРБІС», ПП «Лабораторія
ЕРБІС», м. Київ

ОБРАЗЦОВ ВАСИЛЬ ПАРМЕНОВИЧ І ДРАГОМИРОВ МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ: МІФИ ТА РЕАЛЬНІСТЬ (частина 2)

Резюме

У статті наведено матеріали історичної розвідки щодо доленосного опікування Київського, Волинського та Подільського генерал-губернатора М.І. Драгомирова створенням в Університеті св. Володимира належних умов для розквіту наукового та клінічного таланту одного з корифеїв і засновників Київської школи терапевтів Василя Парменовича Образцова.

Ключові слова

В.П. Образцов, М.І. Драгомиров, Університет св. Володимира, Київська школа внутрішньої медицини.

*Медицина — це наука, що вимагає високого мистецтва.
В.П. Образцов*

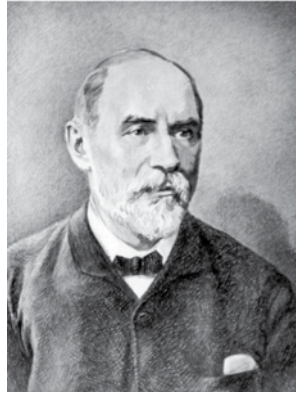
*Як годинникар при визначенні дефекту в часомірі просто бере лупу, розглядає механізм, віднаходить ту чи іншу причину псування... так і лікар повинен оглянути, дослідити хворого й повідомити, в якому органі або в якій системі є анатомічне чи функціональне порушення та як від нього страждає весь організм у цілому, а потім відразу ж скласти собі план того, яким чином можливо поправити це порушення.
В.П. Образцов*

Після підписання 19 лютого 1878 року вигідного для Російської імперії та балканських держав Сан-Стефанського мирного договору починається й розформування тимчасових військових лікувальних установ. Та лікар 42-го резервного піхотного батальйону В.П. Образцов звільняється з військової служби аж на початку 1879 року [1, 2]. Із російсько-турецької війни він повертається зі світло-бронзовою медаллю на андріївсько-георґіївській стрічці і, що особливо є важливим для його подальшої долі, тисячею золотих карбованців (тоді військові лікарі, які перебували на військовій службі за кордоном, отримували зарплатню золотом). Спраглий до знань, Василь Парменович, не вагаючись, приймає рішення витратити отримані за військову службу кошти для продовження навчання в Європі [1, 3]. Мріючи вдосконалитись із хірургічного фаху, В.П. Образцов планує спочатку пройти стажування в знаменитого хірурга Ріхарда фон Фолькмана-Леанде в Галле-Віттенберзькому

університеті, далі попрацювати в Берлінському університеті в знаменитого патолога Рудольфа Людвіга Карла Вірхова, а під кінець цього турне ще й побувати в кращих хірургічних клініках Німеччини. Але фінансовий ресурс та й рівень володіння німецькою мовою молодого «лекаря Василя Образцова» були для цього недостатніми, тож йому доводиться відмовитись від таких амбітних планів. Усіма правдами й неправдами Василь Парменович усе ж зміг віднайти робоче місце в лабораторії видного патолога того часу Еміля Понфіка в Бреслау (сьогодні місто Вроцлав, Республіка Польща) [1, 3, 4]. У його лабораторії Василь Парменович ретельно виконує свою першу наукову роботу з дослідження морфології крові та кістковомозкового кровотворення [1, 3, 5, 6]. Забігаючи трохи наперед, зазначимо, що в ній він одним із перших заклав підґрунтя загальноновизнаної сьогодні «унітарної теорії кровотворення». Робота захопила молодого вченого цілком і він просувався в її виконанні максимально швидко.

© М.І. Дзедман

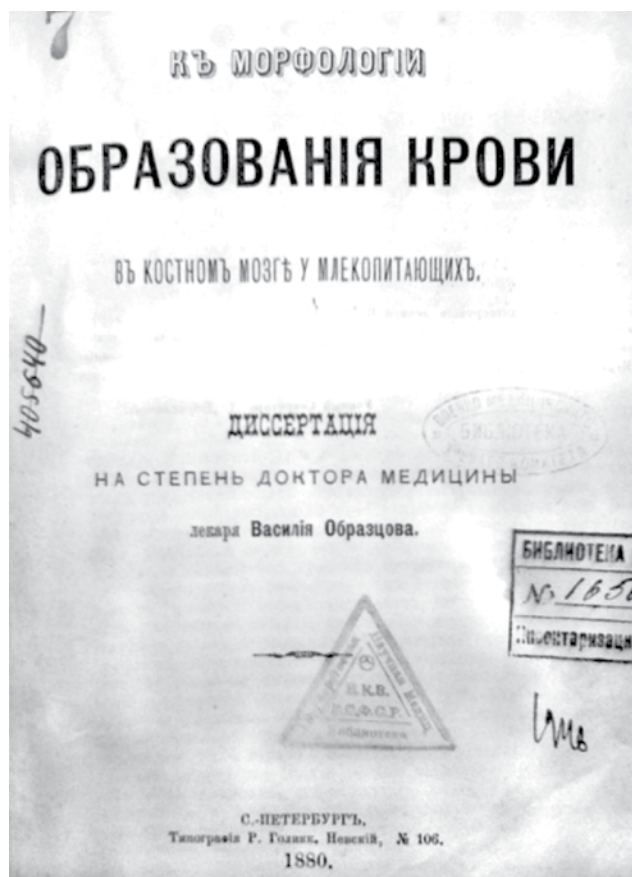
Тож виконанням наукового дослідження професор Е. Понфік був цілком задоволений. Утім під його керівництвом закінчити наукову працю Василю Парменовичу все ж не вдалося, бо вичерпалися кошти. В.П. Образцов повертається зі своїм науковим доробком до Петербурга у свою alma mater. Він демонструє результати своїх досліджень завідувачу кафедри гістології Медико-хірургічної академії професору Федору Миколайовичу Заварикіну. Високоосвічений та прогресивний учений-гістолог відразу ж оцінив новизну роботи. Добродушний Федір Миколайович добивається для вченого-початківця стипендії на три місяці з тим, щоб той міг описати отримані результати та підготуватись до захисту докторської дисертації. І вже в 1880 році харизматичний Василь Парменович її блискуче захистив. Ось як М.Д. Стражеско описував цей захист: «Як я чув від самого Образцова та як мені доводилося це чути від Івана Петровича Павлова, який майже одночасно був з Образцовим у Медико-хірургічній академії, захист дисертації В.П. Образцова справив у Петербурзі величезне враження.

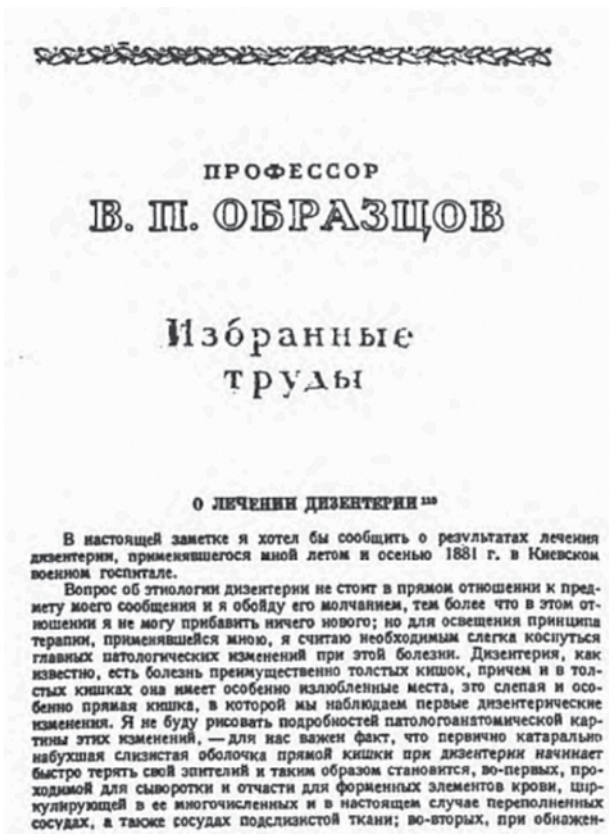

**Професор
Ф.М. Заварикін**

Предмет дисертації був новим, про кровотворення тоді ніхто не мав чіткого уявлення, а ті ідеї, які Образцов висловив на підставі своїх спостережень й експериментальної роботи в Понфіка та Заварикіна, були настільки цікавими й значними, що після захисту дисертації Заварикін запропонував Образцову залишитися в нього при академії для підготовки до професорського звання з гістології» [5, С. 7-27]. Однак Василь Парменович відмовляється від цієї загалом привабливої пропозиції. Більшість дослідників вважають, що причиною відмови було «тотальне безгрошів'я» [1-6]. Але зазначимо, що «лекарь Василій Образцов» не те що тяжів до клінічної роботи — він марив нею. Він добре розумів: теоретична кафедра — це відсутність хворих. Василь Парменович приймає рішення знову вступати на військово-медичну службу й зробити кар'єру клініциста в одному з госпіталів військового відомства імперії. У вересні 1880 року доктору медицини В.П. Образцову було запропоновано зробити вибір військового закладу для проходження подальшої служби. Він обирає Київський військовий шпиталь [7]. Найвищим наказом № 29 по військовому відомству імперії доктор медицини В.П. Образцов був призначений у цей госпіталь молодшим ординатором [8]. У жовтні 1880 року Василь Парменович розпочинає свій звитяжний шлях київського вченого-медика та клініциста. Будь-яких даних, які б засвідчили про сприяння в кар'єрному рості «лекаря Василя Образцова» на цьому етапі його життя генерал-ад'ютанта Михайла Івановича Драгомирова, що вже в цей період обіймав у Петербурзі посаду начальника Академії Генерального штабу військ Російської імперії, нам виявити не вдалось.

А щодо вибору Василем Парменовичем саме Київського військового шпиталю зазначимо таке. Більшість дослідників [1, 3-6, 9, 10] дотримуються думки про те, що він був пов'язаний з особливою популярністю серед випускників Петербурзької військової медико-хірургічної академії цієї клінічної бази медичного факультету Університету св. Володимира. Пригадаємо й те, що саме в клініці внутрішніх захворювань Київського військового шпиталю розквітнув клінічний талант багатьох знаних випускників Військової медико-хірургічної академії, серед яких і професори С.П. Алфер'єв, В.Т. Покровський, Є.І. Афанасьєв і доктор медицини О.С. Косухін [7, 11-14]. До речі, у той час університетська клініка госпітальної терапії шпиталю вже була клінічною базою, де з успіхом здійснювалось викладання як приватної патології й терапії, так і спеціальної патології. Окрім терапевтичного відділення, до університетської клініки відносились відділення нервових та жіночих захворювань і на шкірних хвороб. Із метою боротьби з інфекційною патологією, яка загрожувала подальшим поширенням серед військовиків, керівництво універ-

Перша сторінка роботи В.П. Образцова «Про лікування дизентерії», яка була виконана в Київському військовому шпиталі

ситетської госпітальної терапевтичної клініки домоглось наказу головного лікаря шпиталю щодо розміщення всіх висипно-тифозних хворих у спеціальному п'ятому відділенні й зобов'язалось здійснювати їх курацію. На базі університетської клініки внутрішньої патології здійснювався вишкіл практичних лікарів, які готувалися до випробувань (до здачі докторських іспитів чи претендували на посаду ординаторів і приват-доцентів). Нагадаємо й те, що в 1879 році завідувачем кафедри спеціальної патології (до цього посада була вакантною майже два роки) та очільником університетської госпітальної терапевтичної клініки стає вихованець медичного факультету Університету св. Володимира, енциклопедист, прогресивний інтерніст, великий ентузіаст упровадження в клінічну практику дослідного пізнання, професор К.Г. Трітшель.

Зауважимо те, що (як зазначають і російські автори) у Василя Парменовича до Київського військового шпиталю можливості отримати належний клінічний вишкіл у клініці внутрішніх захворювань не було [3, 15]. Тож, отримавши чудову можливість працювати на клінічній базі медичного факультету Університету св. Володимира, харизматичний Василь Парменович натхненно розпочинає свій шлях інтерніста. Доктор медицини В.П. Образцов у Київському військовому госпіталі завідував терапевтичним відділенням й одночас-

но викладав у Київській військово-фельдшерській школі, що функціонувала при госпіталі [1, 16]. Характеризуючи діяльність Василя Парменовича в Київському військовому шпиталі, дослідники посилаються на дані його особової справи, що знаходиться в Державних архівах Київської області (Ф. 782. — Оп. 1. — Спр. 8302) та міста Києва (Ф. 16. — Оп. 465. — Спр. 4803. — Арк. 39-44) [1, 7]. Достеменно відомо те, що високим наказом по військовому відомству про чини цивільних 31 серпня 1880 року доктор медицини В.П. Образцов був затверджений у чині колезького асесора, а 31 серпня 1884-го він уже отримав звання надвірного радника. Також 15 травня 1883 року йому був Всемилостивіше вручений орден Св. Станіслава 3-го ступеня. У госпіталі він займав активну громадянську позицію. Із червня 1881 року лікарська спільнота шпиталю обрала Василя Парменовича секретарем медичних нарад, на яких проводились клінічні розбори й демонстрації хворих, заслуховувались цікаві повідомлення з різних розділів медицини [1, 7]. 1885 року В.П. Образцов вступив до допоміжної каси лікарів госпіталю [17].

У наукову роботу, що здійснювалась в університетській терапевтичній клініці, Василь Парменович включився одразу. 19 грудня 1881 року він повідомив про спостереження, зроблені ним у шпиталі, щодо лікування хворих на дизентерію крижаними пігулками, які вводяться в пряму кишку [18]. На іншому засіданні, 26 листопада 1883 року, ординатор В.П. Образцов представив 12 історій хвороби хворих на тиф військовиків із київської фортечної артилерії, які лікувалися в госпіталі, де описує зтяжні форми тифу й виділяє «тифо-малярійну» форму захворювання [19]. Ситуація із захворюваністю на ці кишкові інфекції у військах Київського гарнізону була незадовільною, й ця тематика часто розглядалась на засіданнях Товариства київських лікарів. Його членом В.П. Образцов був обраний 7 березня 1881 року (через півроку після приїзду до Києва) [7]. На засіданнях Товариства Василь Парменович і доповів результати своїх перших наукових робіт. Усе його подальше життя буде пов'язане з Товариством київських лікарів. Він пройде шлях від рядового члена до очільника цієї поважної спільноти.

Власне, в Київському військовому госпіталі Василь Парменович і розпочав свої оригінальні клінічні дослідження. За своєї наукової витонченості вони мали надважливу практичну клінічну значущість. Доктор медицини Образцов В.П. розпочав лікарську діяльність у період, коли для практичного застосування в діагностиці можливими були огляд, пальпація, перкусія та аускультация. Утім в університетській госпітальній клініці Київського військового шпиталю в наукових дослідженнях під керівництвом професора К.Г. Трітшеля вже почали розроблятися передові на той час методи до-

слідження шлункового соку. Зокрема, за пропозицією керівника клініки лікар М.С. Засядько досліджував ефективність флюороглюцин-ванілінового реактиву для визначення в шлунковому соку кількості вільної соляної кислоти [20]. Та очільнику терапевтичного відділення В.П. Образцову доводилось невідкладно приймати діагностично-лікувальні рішення щодо численних захворювань органів черевної порожнини, з якими він щоденно мав справу. Їх діагностика на той час була примітивною, симптоматика погано вивченою, а методика належного об'єктивного дослідження та дослідного пізнання фактично взагалі відсутньою. Тому допитливий і трепетний до чіткої визначеності Василь Парменович розпочинає свої оригінальні дослідження з розробки пальпації черевної порожнини. На дату початку цього напрямку своїх досліджень він сам чітко вказав: «Мої пальпаторні дослідження черевної порожнини, спрямовані на пошук спочатку рухомих нирок, а потім і рухомих нирок та селезінки, почалися з 1884 року...» [21, С. 250].

На які ж тогочасні здобутки в розробці пальпаторного дослідження органів черевної порожнини В.П. Образцов міг опертися і від чого відштовхнутись? На це питання відповідь також він дає сам: «Наприкінці 1886 р., отже, пізніше Гленара, але абсолютно незалежно від нього, став здійснювати пальпацію кишків і я. Перш ніж про-

**Василь Парменович
Образцов**

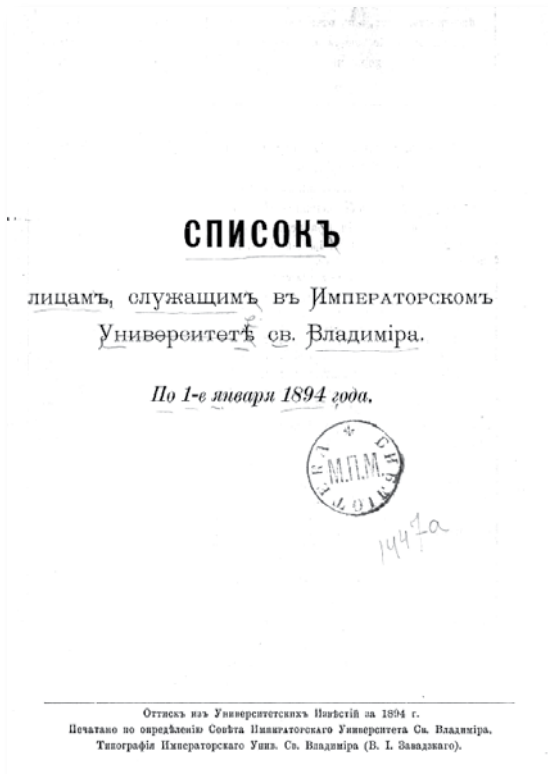
щупувати в перший раз поперечно-ободову кишку, я, як і Гленар, займався питанням блукаючої нирки, питанням, яке привернуло увагу мого вчителя С.П. Боткіна» [21]. І як практикуючий інтерніст, якому потрібно вирішувати клінічну ситуацію в кожного конкретного пацієнта, що перебував під його курацією, він, на відміну від Гленара, зовсім не пов'язував можливість пальпаторного дослідження кишечника з наявністю ентероптозу. Як відомо, Гленар такої можливості за відсутності ентероптозу навіть не допускав.

Так само чітко Василь Парменович вказує й на час початку в терапевтичному відділенні Київського військового шпиталю своїх наукових пошуків щодо діагностики тромбозу вінцевих артерій серця. У 1909 році у своїй знаменитій історичній доповіді «До симптоматології та діагностики тромбозу вінцевих артерій серця» на I Всеросійському з'їзді терапевтів ним чітко описано [21, С. 98], як у 1883 році після його доповіді на консилиумі в терапевтичному відділенні військового шпиталю історії хвороби «складного» пацієнта київський професор Мерінг Ф.Ф. прижиттєво виставив пацієнту діагноз тромбозу вінцевих судин. Цей випадок і став першим клінічним спостереженням його майбутнього відкриття [22]. Отже, свою звитягу вченого-інтерніста Василь Парменович Образцов започатковує саме в стінах терапевтичної клініки Університету св. Володимира Київського військового шпиталю. Бо, як зазначають дослідники історії медицини [3, 23, 24], свій лікарський шлях він починав хірургом і патологом.

Зараз важко достеменно визначити, як проходила служба В.П. Образцова в госпіталі, якою була атмосфера в колективі, якими були особисті стосунки. Проте М.Д. Стражеско чітко зазначає, що у Василя Парменовича постійно виникали конфлікти з військовим начальством [5]. Водночас у його особовій справі є запис, який гідно характеризує його як співробітника шпиталю: «До звільнення у відставку в його діяльності не було обставин, які позбавляють права на отримання відзнаки за бездоганну службу або віддаляють термін вислуги до цієї відзнаки» [1]. Про це свідчать і дані його особової справи, опубліковані в збірнику відтисків «Изъ Университетскихъ Извѣстій за 1894 г.» [25]. Бачимо, що саме в цей період відбувся вже вищезазначений ріст його рангу чиновника та нагородження орденом Св. Станіслава 3-го ступеня. І це є беззаперечним свідченням відповідального виконання Василем Парменовичем своїх службових обов'язків. Проте 22 грудня 1884 року був підписаний наказ про його переведення в Мінський військовий шпиталь [26]. Пере-

Один із корпусів Київського головного військового госпіталю МО України

важна більшість дослідників зазначає [1, 3, 5, 7], що атмосфера, яка панувала на той час у госпіталі, виявилася для В.П. Образцова вельми несприятливою. Вони стверджують і те, що його прагнення поліпшити стан медичної справи зустрічали перешкоди й були приводом для постійних конфліктів із начальством, яке й добилося того, що через п'ять років роботи Василь Парменович несподівано отримав призначення в Мінський госпіталь [5]. І тут виникають питання щодо обґрунтованості таких тверджень. Справа в тому, що в той час головним лікарем військового шпиталю був шанований у Києві лікар, інтелігентна й освічена людина з м'яким характером і доброю вдачею, доктор медицини, дійсний статський радник Броніслав Сигизмундович Шенфельд [7]. Найімовірнішим є те, що у В.П. Образцова не склалися стосунки з генерал-майором І.Ф. Невадовським як одним із старших військових начальників Києва. Останній відповідно до «Положення про постійні військові госпіталі» курував Київський військовий госпіталь. І хоча загалом таке курування мало на меті контроль і недопущення безладів й розкрадання в госпіталях, фактично воно віддавало владу в руки військових чинів, абсолютно некомпетентних у медичних питаннях. Щодо цього, то в 1880 році один із професорів Миколаївської академії Генерального штабу справедливо писав: «Військово-лікарська влада повинна бути повністю віддана в руки лікарів, чини господарчого розряду, безперечно, повинні бути підпорядкованими. Тільки при її об'єднанні разом у руках фахівців їх можна зробити й цілком відповідальними за піклування про поранених і хворих» [27]. Очевидно, з діями таких некомпетентних військових начальників і не міг змиритись В.П. Образцов. Тож цілком імовірним є те, що пропозиція про переведення була спробою позбутися «не зручного» лікаря. Хоча можливі й інші версії.

Бажання Василя Парменовича до викладання на медичному факультеті університету було загальновідомим. Відповідно, для того, щоб не втратити фахового та відповідального лікаря військового шпиталю й одночасно, звичайно ж, не допустити до університетської кафедри особу, яка була занесена до списків жандармської охоранки як неблагонадійна, й було прийнято рішення перемістити його у важливий військовий госпіталь, але в місто, де немає університету. І на користь цієї версії опосередковано свідчить весь подальший перебіг подій. Відомо, що в березні 1885 року доктор медицини Образцов В.П. подає прохання ректору Університету св. Володимира щодо дозволу на читання лекцій як приват-доцента терапевтичної клініки. Але негативні рекомендації професорів Ф.О. Леша та С.І. Чир'єва (до речі, випускників, як і Василь Парменович, Імператорської медико-хірургічної академії) стали підставою для відмови [28, С. 108].

— 58 —

Должность, чинъ, имя, отчество, фамилия, въроисповѣданіе, знаки отличія и содержаніе	Въ службѣ и вѣдомствѣ.	Въ настоящемъ чинѣ.
<p>Экстраординарный профессоръ по кафедрѣ частной патологии и терапіи, докторъ медицины, надворный совѣтникъ Василій Парменовичъ Образцовъ, въроисповѣданіе православнаго.</p> <p>Ордена: св. Анни 3-й ст. и св. Станислава 3-й степени бронзовая медаль въ память войны 1877—1878 годовъ.</p>	<p>Съ 17 сентября 1877 г. по 10-е июня 1879 г. и съ 31 августа 1880 года по 20 мая 1885 г.</p> <p>Съ 26 января 1891 г.</p>	<p>Съ 31 августа 1884 года.</p>

— 59 —

Въ настоящей должности, и классъ оной.	Когда оканчивается или оконченъ 25 лѣт. срокъ учебной службы (ст. 104 Унив. Уст.).	Когда оканчивается или оконченъ 30 лѣт. срокъ учебной службы (ст. 105 Унив. Уст.).	Когда оканчивается срокъ для получения званія заслуженнаго профессора (ст. 106 Унив. Уст.).	Последняя награда.
<p>Съ 12-го сентября 1893 г.</p> <p>VI классъ.</p>	<p>5-го июля 1905 года.</p>	<p>5-го июля 1910 г.</p>	<p>5-го мая 1914 г.</p>	<p>Орденъ св. Станислава 2-й ст. 21-го июня 1887 года.</p>
<p>Съ 20-го февраля 1893 г.</p> <p>VI классъ.</p>	<p>6-го августа 1910 года.</p>	<p>6-го августа 1915 г.</p>	<p>26-го января 1916 года.</p>	<p>Орденъ св. Анни 3-й ст. 1-го января 1894 года.</p>

І харизматичний В.П. Образцов відмовляється їхати до Мінська й вимушено приймає непросте рішення вийти у відставку. Мотивація є цілком очевидною — у Мінську не було університету, а відповідно, і не було можливостей займатися науковою та викладацькою діяльністю, до яких завжди так прагнув прогресивний інтерніст. Зі служби в госпіталі він був звільнений 9 липня 1885 року у зв'язку із сімейними обставинами [1, 7].

Доктор медицини В.П. Образцов після звільнення з госпіталю близько двох років займається в Києві приватною практикою й намагається вступити на службу в Університет. Тим часом його лікарський талант, досвід, товариськість, життєрадісність, надзвичайно уважне ставлення до хворих швидко приносять популярність. Василю Парменовичу вже не потрібно було думати про засоби для існування. Лікарська практика допомогла йому міцно стати на ноги. Він підсумовує досягнуте в розробці об'єктивних методів дослідження органів черевної порожнини та в 1887 році опубліковує в «Щотижневій клінічній газеті» свою першу наукову працю, присвячену пальпації органів травлення «Про дослідження шлунка й кишок» [1]. А наступного року В.П. Образцов уже опублікував таку наукову працю й у «Німецькому архіві клінічної медицини» [1]. У 1887 році оголошується всеросійський конкурс на вакантне місце завідувача терапевтичного відділення Олександрівської міської лікарні [3]. Звичайно, кращої кандидатури, ніж відповідального, на піку лікарського досвіду, не обтяженого «синдромом вигорання» 36-річного доктора медицини Образцова В.П., було годі шукати, й він був обраний (із 43 кандидатів) на цю посаду [7]. Василь Парменович очолюватиме терапевтичне відділення Олександрівської лікарні аж до 1904 року, перебираючись Миською думою кожні 5 років.

Терапевтичне відділення Олександрівської міської лікарні розміщувалося в темних і брудних бараках, наспіх побудованих у період Російсько-турецької війни¹ для поранених і хворих [29, 30]. Тож Василю Парменовичу, який уже мав досвід очільника терапевтичного відділення, довелося докласти чимало сил, щоб привести його до належного вигляду. На той час популярність доктора медицини В.П. Образцова як лікаря була високою. У його відділення на 80 ліжок намагались госпіталізуватись не тільки кияни, а й хворі з віддалених місць. Їх потрібно було належно обстежувати, і Василь Парменович на свої особисті кошти купує два мікроскопи, необхідні прибори та реактиви й організовує лабораторію.

¹ У 1877 році на гроші місцевого управління Товариства піклування про хворих і поранених воїнів, а також на пожертву братів-філантропів Миколи і Федора Терещенків на верхній терасі Олександрівської лікарні було споруджено чотири дерев'яних бараки для госпіталю. Після закінчення війни міська влада викупила ці будови, пристосувавши їх для терапевтичного відділення лікарні.

Побувавши в зарубіжних клініках, В.П. Образцов знову ж таки переконуюється, наскільки примітивною є діагностика захворювань органів черевної порожнини, й у тому, як погано вивчена симптоматика їх захворювань. Пальпація на той час загалом проводилась безсистемно, часто формально й без будь-якого наукового обґрунтування. Усе це мотивує Василя Парменовича на подальше глибоке вивчення захворювань черевної порожнини й ґрунтовну розробку методики пальпаторного дослідження органів травлення. Добре, що перші кроки в цьому напрямку вже були зроблені під час служби в Київському військовому шпиталі. У своїх спогадах М.М. Губерґріц [5, С. 28-53] зазначає, що саме тоді амбітний В.П. Образцов поставив перед собою надзавдання — «створення тонкого інструменту з пальпації». Поступово творчою титанічною працею твориться так звана методична ковзна пальпація органів черевної порожнини, якою цей геніальний учений-клініцист і впише своє ім'я в історію медицини. Він робить на Товаристві київських лікарів декілька знакових доповідей: «Про фізичне дослідження кишок», «Про діагностичне та прогностичне значення промацування мезентеріальних залоз при черевному тифі», «Про розширення шлунка». М.Д. Стражеско [5] з гумором згадував, як після однієї з чергових доповідей Василя Парменовича один із поважних київських професорів вигукнув: «Ну знаєте, я думав, що Образцов загалом дивак, а він просто ідіот. Каже, що можна промацати кишку!». А доктор медицини В.П. Образцов, незважаючи на критику та скепсис, продовжував здійснювати розробку пальпаторного дослідження кишечника на основі ретельного науково-дослідного пізнання. «...я, навчившись пальпувати кишки, звернувся до їх вивчення, тобто до більш точного визначення їх положення, діаметра, властивостей стінок, вмісту і т.п.», — зазначає він [21]. Василь Парменович за найменшої можливості ретельно перевіряє свої результати на секції. Він насамперед чітко визначав положення досліджуваного органа ще за життя пацієнта. Спостережливий В.П. Образцов тоді вже доречно визначив: «Дуже погана манера при дослідженні живота запрошувати хворих відразу миттєво лягати. Огляд і пальпацію живота з його органами потрібно здійснювати спочатку при вертикальному положенні хворого, зрозуміло, наскільки його стан дозволяє йому прийняти таке положення» [21]. А от активною популяризацією розробленої ним революційної методики фізикальної діагностики Василю Парменовичу не займався. У нього для цього, як і в Л. Ауенбруггера та й у Р. Лаенєка, не було часу та й, очевидно, бажання. Описувати й популяризувати запропоновану та розро-

Пальпація сигмоподібної кишки

Пальпація клубової кишки

Пальпація сліпої кишки

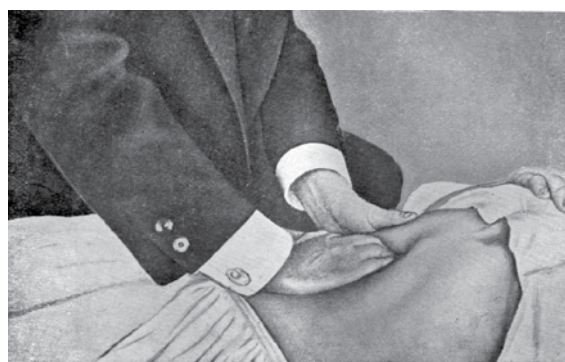
Перкуторна пальпація шлунка

Пальпація пілурусу шлунка

Пальпація поперечного відділу ободової кишки

Пальпація печінки

Світлини, які зображують окремі елементи пальпації органів черевної порожнини, були зроблені в десятих роках минулого сторіччя в Києві під час демонстрації професором В.П. Образцовим хворих у факультетській терапевтичній клініці. Ці фотографії у вигляді додатка були відтворені в книзі В.П. Образцова «К физическому исследованию желудочно-кишечного канала и сердца» (Київ, 1915).

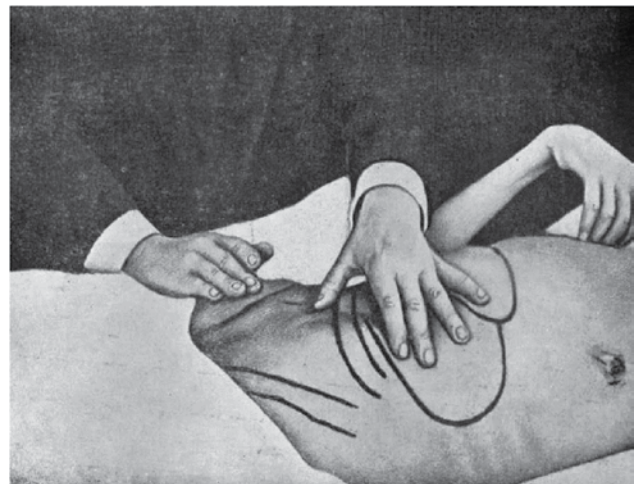
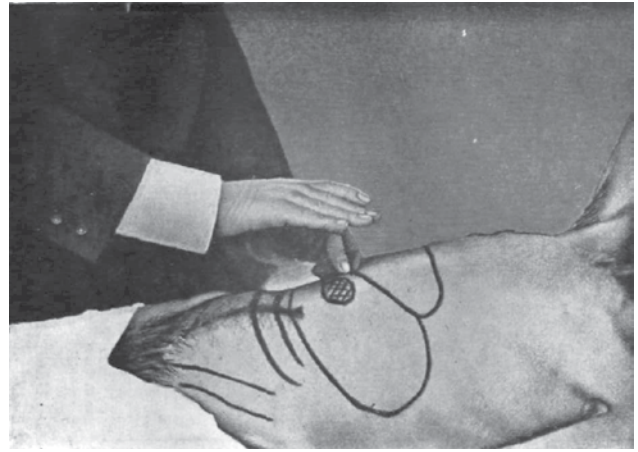
блену київським клініцистом В.П. Образцовим методуку в майбутньому буде Федір Оскарович Гаусман².

Василь Парменович захоплювався клінікою внутрішніх захворювань і нею жив. Його все більше приваблювала можливість вдосконалення фізикального дослідження органів черевної порожнини шляхом поєднання пальпації та перкусії. Ретельна й натхненно-титанічна багаторічна науково-дослідна праця дала щедрий ужинок, і маєстро В.П. Образцов оволодів методом пальпації приголомшливо та віртуозно. Неймовірно, але він за даними такого дослідження міг успішно диференціювати ентерити й коліти, туберкульоз та рак сліпої кишки, промацував воротар [1, 33]. Він описав два пальпаторних симптоми черевного тифу: потовщену клубову кишку й збільшені мезентеріальні лімфатичні вузли. Створивши свій оригінальний метод фізикальної діагностики, В.П. Образцов намагався застосувати його не тільки в клініці внутрішніх захворювань, але й при діагностиці «прикордонних» станів і зробив опис кількох цікавих випадків казуїстичної діагностики (наприклад, піддіафрагмального абсцесу, тазового нагноєння тощо) [21]. Розробка й творче вдосконалення методу пальпаторного дослідження органів черевної порожнини стало однією з найважливіших справ життя В.П. Образцова. Забігаючи наперед, зазначимо, що пізніше все своє життя він, уже зі своїми учнями та послідовниками — М.Д. Стражеском, М.М. Губергріцом, Ф.А. Удінцовим, Ф.О. Гаусманом та іншими, ретельно її деталізуватиме.

Одночасно із застосуванням пальпаторного методу дослідження черевної порожнини В.П. Образцов у своїй повсякденній клінічній діяльності очільника терапевтичного відділення Олександрівської міської лікарні [34] наприкінці 80-х років започатковує розробку безпосередньої перкусії (постукування) одним пальцем. Її суть сам Василь Парменович визначив так: «Роблячи загальну оцінку застосовуваного нами методу перкусії, ми повинні визнати, що:

1) у ньому беруть активну участь обидві руки: вказівний палець правої руки перкутує, а ліва рука готує перкуторне поле, спричиняючи тиском демпф звуків кісткових структур грудної клітки, які виникають під час удару, а також зменшуючи товщину перкутованих стінок грудної та черевної порожнин;

² До речі, Федір Оскарович у 1904 році приїжджав до професора Образцова В.П. до Києва консультуватись щодо своїх наробок із пальпаторного дослідження органів черевної порожнини й отримав необхідну підтримку та важливі поради, а також рекомендацію негайно опублікувати результати своїх досліджень. Надалі щиро-сердний Василь Парменович, щоб підтримати послідовника, дав йому свою вагомую рекомендацію для обрання доктором медицини (*honoris causa*) в Університеті св. Володимира. Власне, за його наполегливим клопотанням Ф.О. Гаусману в 1912 році було присвоєно таке звання, й це відчинило для нього академічні двері російських університетів [31, 32].

Перкуторне дослідження органів черевної порожнини

- 2) перкутуючий палець правої руки, безпосередньо здійснюючи удари по поверхні перкутованих порожнин, отримує відчуття опору досконалішого кшталту, ніж під час удару по плесиметру або пальцю;
- 3) при підготовці перкутованого поля лівою рукою правиця отримує можливість здійснювати удари на більш-менш ізольовані органи (ізольована перкусія);
- 4) площа перкуторного удару дуже незначна, а біль попереджується слабким ударом і подушечкою перкутуючого пальця» [21, С. 132].

Працюючи в університетському місті, доктор медицини В.П. Образцов мав усі підстави розраховувати на педагогічну діяльність. Василя Парменовича з його знаннями зовсім не влаштовувало викладання в Київській військово-фельдшерській школі. І, як було відзначено вище, в березні 1885 року В.П. Образцов уже спрямовував подання щодо можливості читання приват-доцентського курсу на медичному факультеті. Однак ані це, ані подальші його подання в 1887 та 1888 роках так і не були задоволені [1, 5, 6, 28]. Щоразу нездоланною перешкодою поставало його революційне минуле, а формальною перешкодою — негативні рецензії професорів Ф.О. Леша й В.В. Чиркова. При

голосуванні в 1888 році претендент отримав 7 білих куль і 8 чорних. Справа була доведена до відома міністра народної освіти графа І.Д. Делянова, який зі свого боку не визнав за можливе допустити В.П. Образцова до читання лекцій в Університеті св. Володимира. Та настирний Василь Парменович у 1889 році подає чергове подання. Цього разу він уже заручився підтримкою свого пацієнта, відомого вченого історика-східнознавця, почесного члена Академії наук В.В. Вельямінова-Зернова. Пікантність ситуації полягала в тому, що Володимир Володимирович щойно в 1888 році обійняв посаду попечителя Київського навчального округу та ще й у 1889 році був призначений головою Тимчасової комісії для розгляду стародавніх актів у Київській, Волинській і Подільській губерніях. Тож за його сприяння доктор медицини В.П. Образцов, хоча й аж за третім заходом, але все ж отримує при балотуванні на медичному факультеті більшість. Зазначимо певну невідповідність різних даних літератури [1, 3-6, 28] щодо хронології проходження настирним В.П. Образцовим конкурсу на право читати курс приват-доцентських лекцій. Але, як свідчать наведені вище дані його особової справи (опубліковані в збірнику відтисків «Изъ Университетскихъ Извѣстій за 1894 г.»), доктор медицини В.П. Образцов отримав нарешті можливість читати курс захворювань шлунка, кишківника та черевної порожнини саме 26 січня 1891 року [25]. Читав він цей курс при кафедрі діагностики, яку тоді очолював професор Ф.О. Леш. Викладаючи на цій кафедрі, Василь Парменович незмінно демонстрував і розбирав на лекції хворих із очолюваного ним терапевтичного відділення міської лікарні. А от до читання лекцій в Університеті св. Володимира на кафедрі приватної патології й терапії як штатний співробітник доктор медицини В.П. Образцов міг приступити лише після особистого дозволу міністра народної освіти І.Д. Делянова. І на це, за умов жорсткого контролю за благонадійністю викладацького складу вишів у Російській імперській дійсності, В.В. Вельямінов-Зернов, навіть обіймаючи посаду попечителя Київського навчального округу, вплинути не міг. І щодо подальшої опіки долею Василя Парменовича знаменитим бойовим генералом М.І. Драгомировим, то є безпосередні свідчення М.Д. Стражеска: «У 1893 році засновується теоретична кафедра приватної

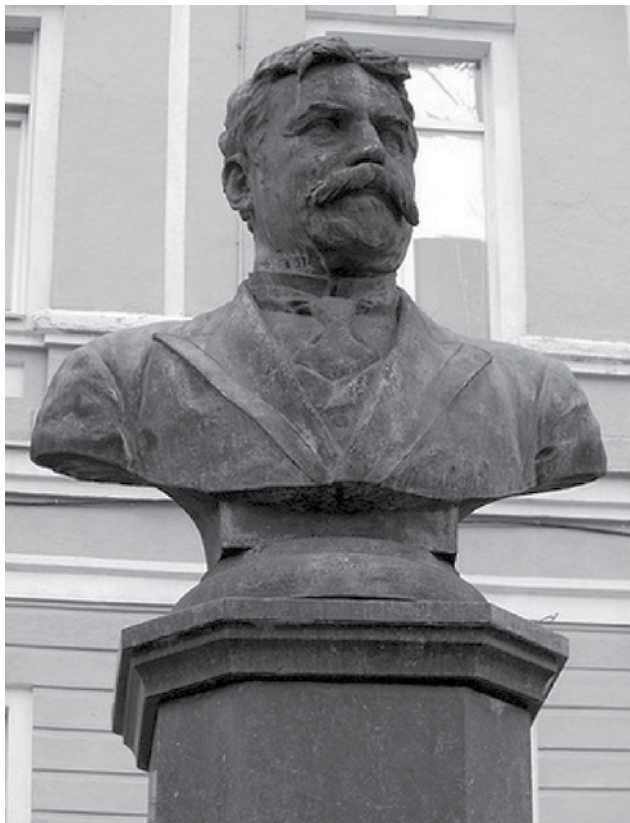
В.В. Вельямінов-Зернов

патології й терапії, і на цю кафедру призначається популярний доцент, прекрасний київський лікар Євген Іванович Афанасьєв, який уже був людиною літнього віку та страждав на сухоти. Будучи призначеним професором, він тільки півроку читав лекції, а потім вийшов у відставку й рекомендував міністерству освіти призначити професором В.П. Образцова. Останній, будучи вже популярним лікарем, мав велику практику не тільки серед біднішого та середнього достатку населення, але вже й серед високопоставлених осіб, знайшов в особі попечителя Київського округу Вельямінова-Зернова заступника, який зі свого боку також представив Образцова як кандидата на кафедру приватної патології й терапії. Проте начальник жандармського управління генерал Новицький, знаючи про минуле Образцова й маючи підозри про те, що Образцов і його дружина, також лікар, і натепер пов'язані з прогресивними революційними гуртками в Росії, став на заваді такого призначення й доклав усіх зусиль до того, щоб міністр Делянов не призначав його. Але, як часто буває в житті, випадок допоміг Образцову: захворів на шлунок командувач військами, знаменитий бойовий генерал М.І. Драгомиров. Запрошений Образцов успішно лікував його. Драгомиров

доклав чимало зусиль для того, щоб анулювати підступи жандармерії» [5, С. 16-17]. Про своє опікування кар'єрним ростом київського лікаря В.П. Образцова згадує у своїх спогадах і сам М.І. Драгомиров [35]. Виняткову вагомість постаті командувача військами Київського військового округу (до речі, після скасування в 1888 році Харківської військової округи до нього, крім Київської, Волинської та Подільської, додалися Чернігівська, Курська, Харківська та Полтавська губернії) у подоланні протидії жандармської управи при допущенні доктора медицини В.П. Образцова до викладання з університетської кафедри відмічають усі автори [1, 3-7, 28, 36]. За такої високої протекції Василь Парменович у цьому ж році й очолив кафедру приватної патології і терапії. Очолюючи кафедру, Василь Парменович іще протягом 10 років продовжує одночасно завідувати й терапевтичним відділенням Олександрівської міської лікарні [34]. Це був дуже зручний формат для успішного продовження ним унікальних наукових клінічних досліджень. А на відзначення наукової клінічної звитяги свого славетного лікаря вдячні кияни в 1949 році у сквері Олександрівської лікарні встановили його бронзовий бюст. На табличці скромний надпис: «Професор Василь Образцов». А щодо прихильного ставлення (а фактично батьківської опіки — потрібно ж було вступати в поєдинок із всесильним жандармським відомством) командувача військами Київського військового округу до особистості геніального київського лікаря, то тут, щоб зрозуміти логіку випадку, потрібно повернутись до розгляду подій життєво-

го шляху генерал-ад'ютанта М.І. Драгомирова. Та й сам факт його можливостей здійснювати тиск на міністра народної освіти імперії [1, 3, 5-7] потребує пояснення.

Здійснений у першій частині цієї статті аналіз хронологічних подій біографій Василя Парменовича Образцова та Михайла Івановича Драгомирова засвідчив про те, що до Києва не те що стосунки, а й саме їх знайомство є малоімовірними [37]. Зазначимо ще й те, що перенесене бойовим генералом важке поранення та його наслідки потребували пильного нагляду лікарів і ретельного виконання їх рекомендацій. І відомо — відповідно до високого посадового статусу станом здоров'я Михайла Івановича в різні періоди опікувались військові доктори — хірург Суботін і керівник бальнеологічних закладів військового відомства приват-доцент Важеєвський Е.Ф., професор К.Е. Вагнер, лікарі Саницький і Сухомлин [38]. Та от тільки в ситуації із захворюванням шлунка виникла потреба в діагностичній віртуозності й лікарській майстерності автора методу пальпаторного дослідження органів черевної порожнини В.П. Образцова [5]. І не обділений лікарською опікою пацієнт М.І. Драгомиров одразу ж належно оцінив докторську віртуозність популярного в Києві завідувача терапевтичного відділення Олександрівської лікарні. А вже як військовик-педагог і науковець, людина діла й тонкий психолог, Михайло Іванович зрозумів і перейнявся трагедією доктора медицини Василя Парменовича Образцова. Звичайно, свою роль відіграло й те, що Образцов В.П. був учасником російсько-турецької війни, на якій генерал здобув світову славу [1, 3, 6]. Михайло Іванович був відомий шанобливим ставленням до своїх однополченців. Тож, щоб зрозуміти суть генези батьківської опіки генерал-ад'ютанта М.І. Драгомирова долею Василя Парменовича, давайте проаналізуємо події, що сприяли становленню талану цього визначного військового й цивільного адміністратора.

Пригадаємо те, що російсько-турецька війна 1877-1878 років принесла генералу М.І. Драгомирову славу відомого у світі фахівця із військової справи. Він блискуче підготував свою 14-у піхотну дивізію й успішно провів операцію з форсування Дунаю. Війна на Балканах піднесла його на вершину одного з головних російських військових авторитетів як у громадській думці, так і в думці імператора Олександра II [38-42]. Михайло Іванович одразу ж після одужання від отриманого поранення був призначений начальником Академії Генерального штабу. І вся його 11-річна діяльність на цій посаді була спрямована на подальше модерне реформування військового відомства Російської імперії. Він успішно продовжував здійснювати в цьому напрямку свою діяльність і після відставки в 1881 році військового міністра-

реформатора Д.О. Мілютіна. А ситуація була далеко не простою. Так, результативно використана Російською імперією звияжна козацька військова традиція та її високобоездатна система організації як ворожа духу російського самодержавства була вже бездумно знищена. За умов російського імперського шовінізму про її трансформування, згідно з тогочасними вимогами технічної революції, не могло бути й мови. Проте в заснованих на основі козацьких формувань з'єднаннях гусарів і драгунів нова військова традиція засновувалась дуже непросто. А тут ще й після відставки Д. Мілютіна загальний напрям діяльності військового міністерства почав змінюватися. Набували популярності заходи, протилежні впровадженню раніше. Плац-парадність у навчанні військ уже не заборонялася. Не заохочувалося навчання вояків грамоті. Робляться дедалі наполегливіші спроби покласти на армію виконання поліцейських функцій. Звичайно, на М.І. Драгомирова все це впливало гнітюче. Та, навіть втративши підтримку офіційних осіб, він не зраджує своїх поглядів щодо підходів до виховання та вишколу військ. Бойового генерала рятувало тільки те, що імперії, яка безперервно воювала, потрібна була досконала військова машина. За таких обставин діяльність талановитого військовика-теоретика й результативного організатора Михайла Івановича Драгомирова була високо затребувана. Краще охарактеризувати діяльність на цьому поприщі уславленого генерала, ніж це зробив великий сподвижник вивчення його спадку Андрій Андрійович Матвієнко, годі. Тож у цьому здебільшого посилаємось на дані, які щодо цього він наводить у своєму фундаментальному дослідженні «Михайло Драгомиров» [38].

На час призначення М.І. Драгомирова начальником академії в ній уже працювали такі відомі професори, як Г.А. Леєр, С.М. Сухотін, П.К. Гудим-Левкович та інші. Вбачаючи запоруку успіху академії в справі поширення якісних військових знань в армії, Михайло Іванович постійно намагається зміцнювати академію талановитими науковими й викладацькими кадрами. Тож він запрошує до професорсько-викладацького колективу професорів О.К. Пузиревського, О.Ф. Редигера, О.М. Золотарьова, П.Л. Лобка та багатьох інших знаних фахівців. Начальник академії бойовий генерал М.І. Драгомиров особисто читає лекції на першому курсі на теми виховання та навчання солдатів. Цьому теоретичному курсові він надає практичного характеру й наблизив його до життя. Під його безпосереднім керівництвом було започатковано так звані диспути з різноманітних проблематичних питань. То були своєрідні військово-теоретичні конференції. Диспути зазвичай відкривалися повідомленнями фахівців, потім їх обговорювали всі охочі. Матеріали обговорень друкувалися, а відтак розсилалися офіцерам Генерального штабу.

Здійснюючи керівництво Академією Генерального штабу, Михайло Іванович неухильно вимагав від академістів відвідувати лекції й ходити у формених одностроях. Для слухачів академії, що належали до високопоставлених сімей він не робив винятків. Зокрема, слухача академії великого князя Миколу Михайловича було поставлено в умови, однакові з його однокурсниками. При цьому академісти бачили й те, що М.І. Драгомиров не схвалює практики надмірних покарань за порушення дисципліни. Суворість, на його переконання, не повинна була переходити розумних меж. Він підвищив якість харчування слухачів, і раціон страв був доведений до відповідності вимогам фізичних навантажень. За цього фізичному вихованню стало приділятися більше уваги. Фізичні вправи урізноманітнилися й стали продуманішими. Власне, такі клопітки та буденні (але ж дуже важливі) настанови послідовно й неухильно впроваджував у життя військової академії Генерального штабу бойовий генерал Драгомиров Михайло Іванович. І ці новації спричинили помітні якісні зміни в побуті й атмосфері життя академії. За справедливість та відповідальне відношення до навчального процесу слухачі академії щиро шанували професора М.І. Драгомирова. Тож, коли в 1882 році Миколаївська академія Генерального штабу відзначала своє 50-річчя, у призначений час на урочистості до академії прибули військовий міністр, багато високопоставлених осіб, депутації від установ та об'єднань, військові агенти чужоземних держав, а також колишні й теперішні вихованці академії. «Під завісу» з особливим ентузіазмом був сприйнятий чутливий тост за героїв-солдатів, який виголосив начальник генерального штабу генерал М.М. Обручев, та останній тост генерал-ад'ютанта М.І. Драгомирова за братерство та єднання всіх родів зброї!

У липні 1883 року Михайло Іванович виїздить до Франції у відпустку разом із дружиною та донькою Софією. Вони лікуються й відпочивають на морі біля Тривіля. Герой російсько-турецької війни 1877-1878 років бойовий генерал М.І. Драгомиров був уже добре знаний у Європі й високо фахово поцінований. Тож одразу після відпочинку — 20 серпня 1883 року — на запрошення військового відомства Франції він прибув до Парижа. Його думка щодо військових справ цікавила багатьох. Підтвердженням цього є його переписка з відомим німецьким письменником Альбертом Дригальським. Також він був бажаним експертом на багатьох військових імпрезах. У такому контексті від 20 серпня 1883 року й розпочався термін його відрядження на час проведення осінніх маневрів французьких військ. Маневри розпочалися 29 серпня в регіоні між містечками Безансоном і Діжоном і тривали до 6 вересня. У них взяли участь два армійських корпуси. Про хід маневрів генерал М.І. Драгомиров подав військовому міні-

**Французький президент Ф. Фор і
М.І. Драгомиров на маневрах військ у Франції.
Картина невідомого художника.
Джерело — журнал «L'Univers illustré»
<https://warspot.ru/4284-uchitel-russkoy-armii>**

строві звіт, де до найменших подробиць було описано дії сторін. Того ж таки 1883 року Князь Болгарії нагородив генерала Драгомирова орденом Олександра першого ступеня, а 1884 року французький уряд — найвищою нагородою Франції — орденом Почесного легіону Великого хреста.

Конкретно про рівень педагога-військовика професора Драгомирова М.І. свідчить хоча б такий факт. Наприкінці 1888 року йому було доручено прочитати курс лекцій із тактики наступникові-цесаревичу, майбутньому царю Миколі II. Відповідальний і ретельний лектор, використавши навчальну програму, за якою проводилися заняття в старших класах академії, та врахувавши неординарність особи і становища слухача, перспективу його участі в державних справах, робить докладні рекомендації до конспекту. Їх зміст чітко спрямований на розуміння майбутнім імператором не тільки власної значущості, а й відповідальності та місця керівного почину в тогочасній організації держави. Для цього Михайло Іванович врахував досвід, набутий ним особисто під час закордонних відряджень із вивчення чужоземних армій. Блискуче виклав аналітику ведення бойових дій у війнах — італійській 1859 року, австро-пруській 1866 року, а також російсько-турецькій 1877-1878 років, учасником якої він був, очолюючи 14-у піхотну дивізію. Цей курс був успішно закінчений у січні 1889 року.

За цього особливо цікавими видаються й відомі факти з життя бойового генерала М.І. Драгомирова щодо його контактів із представниками революційної організації «Народна воля» [38]. Після виконання терористами рішення виконав-

чого комітету «Народної волі» та вбивства імператора Олександра II, уже починаючи з березня 1881 року, бойова діяльність структур народників пішла на спад. Організація змінює тактику й розробляє плани примусу відречення від влади вже Олександра III з подальшим формуванням тимчасового уряду. Один із таких планів був розроблений професійним народником-революціонером М.Ф. Грачевським [43]. Виконання цього плану багато в чому покладалось на хвацького кавалериста, популярного у великосвітських колах і близького навіть до самого царя Олександра III, майора 8-го гусарського Лубенського полку Миколу Олександровича Тихоцького [44, 45]. До цього бравого гусара серед багатьох можновладців прихильно ставився й начальник Миколаївської академії Генерального штабу М.І. Драгомиров та очільник охорони Гатчинського палацу Л.І. Ширинкін. Побуюючи нових виступів і розуміючи, що революціонерів породжує та підтримує реальне середовище, царський уряд був особливо занепокоєний тим, що серед членів «Народної волі» траплялися досить високопоставлені й впливові, опозиційно налаштовані військовики. Адже самодержавство саме у своїй діяльності в усьому опиралось на армію. Тож царська охранка в 1881 та 1882 роках проводить у Москві й Петербурзі серед членів організації нові арешти. Разом із М. Грачевським заарештовують і майора М. Тихоцького. У Петропавлівській фортеці із цим популярним серед військовиків офіцером спробував домовитися навіть міністр внутрішніх справ граф Д.А. Толстой і запропонував під гарантії звільнення зрадити побратимів. Для гордого нащадка славного козацького роду Слобожанщини Миколи Олександровича Тихоцького це було неприпустимо. Він відверто про це сказав графу і через різкість тону розмова між ними взагалі не відбулась. Дослідник життєвого шляху генерала М.І. Драгомирова А.А. Матвієнко стверджує: до свого арешту М.О. Тихоцький мав кілька зустрічей і бесід із генералом М.І. Драгомировим [38]. На них велись досить відверті розмови на політичні теми, в тому числі й про діяльність організації «Народна воля». Зрозуміло, для того, щоб обережний народник зважився відкрити комусь душу, він мав добре знати думку та погляди співрозмовника, його ставлення до урядової політики, а головне — довіряти йому. Очевидно, тут свою роль відіграв бойовий побратим Михайла Івановича генерал Микола Миколайович Обручев, який, видаючи журнал «Военный сборник», зблизився з М.Г. Чернишевським і М.О. Добролюбовим. Тому народники й не боялись щиро говорити з ним, попри те, що М.І. Драгомиров обіймав високу посаду начальника академії. Його ім'я було широко відоме у військових колах. Тож бажання військової організації «Народна воля»

та її представника майора М.О. Тихоцького залучити на свій бік популярного бойового генерала є цілком зрозумілим. Але, як свідчить життєвий шлях і вся його діяльність, Михайло Іванович як військовик-інтелектуал мав глибинне розуміння політично-суспільної організації. Його розуміння ситуації в Російській імперії ґрунтувалось на історичній аналітиці. Він був виваженим та послідовним противником авантюризмів та егоцентричних дій і глибоко переконаний у тому, що досягнути прогресу можна тільки важкою працею на еволюційному шляху розвитку. Тож його позиціонування й мотивація дій вигідно вирізнялись на військовому олімпі. Відносно цього згадаймо й те, що одним із друзів М.І. Драгомирова був герой Російсько-турецької війни 1877-78 років генерал Михайло Дмитрович Скобелев. Цей генерал насторожено сприйняв розгром організації «Народна воля» в 1881-1882 роках. Він навіть почав думати над антиурядовими планами, спрямованими на обмеження самодержавної влади та примус царя піти на ліберальні реформи. Так, відомо, що, перебуваючи в Парижі, Михайло Дмитрович шукав зустрічі з відомим революційним діячем в еміграції П.Л. Лавровим. Якимось на одному з камерних вечорів-зібрань, де серед багатьох вищих військових чинів були присутніми М.Д. Скобелев і М.І. Драгомиров, товариство розійшлося в думках. Частина підтримувала політику й дії царя та уряду, а частина — ні. Після того, як більшість учасників вечірки роз'їхалася, Михайло Дмитрович, більше не стримуючись, почав висловлювати своє обурення тими, хто тягнув руку за самодержавство. Матвієнко А.А. наводить їх відвертий діалог. «Нехай собі правлять своє. Чули ми вже цю пісню. Все одно вся їхня контора кінець-кінцем полетить шкереберть... Полетить! — повторив з особливим притиском М.Д. Скобелев. — Я, в усякому разі, проти цього нічого не матиму», — продовжив він далі. У відповідь генерал М.І. Драгомиров зауважив: «А я ворог усіляких революцій, вірю лише в еволюцію і, звичайно ж, проти революції боротимусь. Крім того, я солдат, отож керуватимуся не своїми симпатіями, а обов'язком, як і ти, гадаю». За цього Михайло Іванович і надалі не боявся спілкуватися з колишніми народниками.

Генерал Драгомиров М.І. високо цінував офіцерську честь і вірність присязі. От тільки на його цілковите переконання ця свята відданість військовика своєму обов'язку підпорядкована гараздам усього суспільств, а не окремим особистостям. Тож Михайло Іванович як інтелектуал і видатний військовий теоретик та організатор, за висловом французького письменника Патріка Магона, на тлі догматиків ратної науки виглядав «білою вороною», бо «дивився на сто років уперед» [46]. При цьому генетично запрограмована

розважливість та добропорядність, уміння дивитись на стан речей у широкому контексті допомагали Михайлу Івановичу аж до кінця життя вибирати належний формат поведінки. Добре відомі слова генерала, які він сказав у 1884 році після затримання слухача академії Н.М. Рогачова, пов'язаного з народовольцями. «Я з вами розмовляю, як із людьми, які зобов'язані мати свої власні переконання, — звертався Драгомиров до слухачів. — Ви можете брати участь у будь-яких політичних партіях. Але перш ніж вступити в партію, зніміть мундир. Не можна одночасно служити своєму цареві та його ворогам» [38].

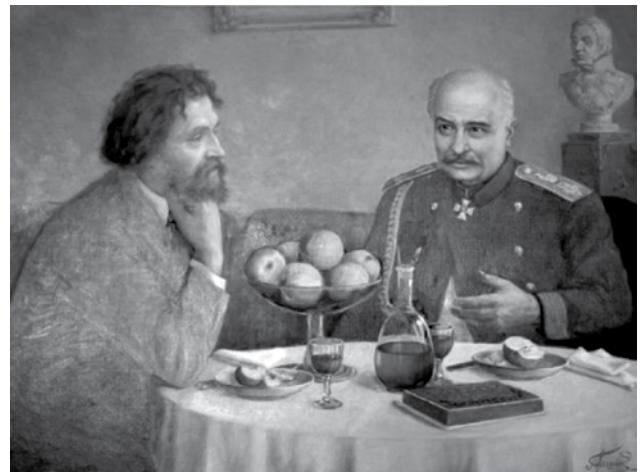
Отже, не будемо ідеалізувати образ Михайла Драгомирова. Він людина свого часу й був вірним присязі та державі, якій служив. Творчо і взірцево відповідально працював на конструктив на будь-якій посаді. Генерал А.С. Лукомський, який близько знав Драгомирова (його зять), так охарактеризував його політичні погляди: «Драгомиров був прихильником прогресу, який він пов'язував із широким наданням можливості народу виявляти свої таланти й розвиватися. Він був гарячим прихильником реформ, проведених за царювання імператора Олександра II. Але разом із цим він був яскравим представником течії, яка бачить необхідність твердої та непохитної царської влади» [47]. А от конструктив його адміністративної роботи насамперед стосувався «людського чинника». Так, його опікування викладачем очолюваної ним академії, видатним військовим інженером Ц.А. Кюї (також відомим як композитор і співзасновник російської музичної школи — так званої «Могутньої купки») [48, 49] було також, без перебільшень, доленосним [38]. Цезар Антонович був ще тим впертюхом і диваком, і це всі, зрештою, визнали. Жартуючи, казали, що музиканти заявляють про Цезаря Кюї як про чудового інженера, а інженери запевняють, що він прекрасний музикант. Утім військова академія — заклад, де дисципліна є першочерговою основою успішної діяльності. Тільки такий великий і тонкий поціновувач гумору, як Михайло Іванович Драгомиров, міг коректно спрямовувати кипучу діяльність Цезаря Антоновича на належне виконання фахових обов'язків. Тож цей відомий композитор і обдарований фахівець із фортифікації тривалий час плідно працював (і отримав звання генерала) в Академії Генерального штабу, очолюваної Михайлом Драгомировим.

Бойовий генерал, талановитий адміністратор, військовий теоретик і педагог, реформатор і публіцист — у кожній зі сфер своєї діяльності Михайло Драгомиров досяг значних успіхів. Діяльність професора-військовика Драгомирова М.І. на терені навчання та виховання військових мала винятковий вплив на розвиток військової думки того часу, а його твори перекладалися на інозем-

ні мови. Вони користувались популярністю не тільки в Російській імперії, але й у Західній Європі та Америці. Михайло Драгомиров був інтелектуалом, людиною світу й справжнім лібералом із передовими поглядами. Саме за його правління на посаді генерал-губернатора в 1898 році був звільнений із посади запеклий ворог українства, цензор-чорносотенець Б. Юзефович, якому не допомогли навіть впливові покровителі зі столичного Петербурга.

Вишуканий перелік особистостей, з якими постійно близько спілкувався або дружив генерал (хоча з ними його зовсім не пов'язував військовий фах), вражає. Серед них і такі його близькі друзі — уродженці Конотопщини історик-краєзнавець, юрист Олександр Лазаревський та філолог і фольклорист Павло Житецький, а також корифеї української історичної науки — київський учений-історик В.Б. Антонович, академік Дмитро Яворницький, професори Микола Костомаров і Д.І. Багалій, письменник, публіцист, етнограф Іван Нечуй-Левицький, композитор Микола Лисенко, мистецтвознавець Адріан Прахов, критик Володимир Стасов, визначні театральні діячі В.І. Немирович-Данченко та М.К. Садовський і багато інших визначних особистостей. Теплі й щирі стосунки пов'язували генерала Драгомирова М.І. зі знаменитими художниками Іллею Рєпіним [50, С. 228-237] і Миколою Пимоненком [51]. Його взаємини із цими двома геніальними художниками були надзвичайно творчо конструктивними. Відомо, що І.Ю. Рєпін свою величну картину «Запоріжці пишуть листа турецькому султанові» творив із 1880 по 1891 рік. Він довго й уперто шукав типажі козацьких натур і постійно консулювався з істориком Д.І. Яворницьким (який на картині є прототипом писаря) [52]. Михайло Іванович став натурою для славного кошового Івана Сірка [53]. У листі своїй учениці Е.Н. Званцевій Ілля Юхїмович писав: «Треба бути філософом,

як Драгомиров (наш відомий герой-генерал). Сьогодні третій день, як пишу з нього етюд для «Запоріжців» і вражений його філософським поглядом на життя, глибиною розуму — не очікував» [54, С. 191]. Пізніше, крім ще двох портретів самого М.І. Драгомирова, І. Рєпін у жовтні 1889 року написав в українському вбранні й портрет його вісімнадцятирічної доньки — Софії Михайлівни. Друзі зустрічалися не тільки в Санкт-Петербурзі, але й у Конотопі. Белічко Ю.В. у праці «Україна в творчості І.Ю. Рєпіна» відзначає, що «з Києва Рєпін на кілька днів їздив до М. Драгомирова на його рідний хутір біля Конотопа» [1, С. 5-6]. Дуже приємно, що їх велика дружба увіковічена картиною конотопського художника Григорія Мішина. Вона нині знаходить-

ся в садибі-музеї М.І. Драгомирова в Конотопі. Саме завдяки М.І. Драгомирову ми маємо можливість милуватися картиною київського митця М.К. Пимоненка «У похід». А вона ж так влучно відтворює долю української родини крізь тисячоліття. Ця картина виконана Миколою Корниловичем у 1902 році на персональне замовлення командувача Київським військовим округом та Київського, Волинського і Подільського генерал-губернатора М.І. Драгомирова.

Своє товариство Михайло Іванович творив сам. Де б він не проживав і яку б посаду не обіймав, коло його друзів завжди розширювалося за рахунок діячів літератури, мистецтва, істориків. Із такими друзями йому було комфортно, з ними він відчував себе затишно. Спілкування з цим товариством багато в чому впливало на його життєву позицію, з ними разом він творчо зростав. І сьогодні є популярними легенди про так зване київське «пампушечне товариство» генерал-губернатора М.І. Драгомирова [55]. Постійними учасниками його зборів були члени «Старої громади» (М. Лисенко, П. Житецький, В. Беренштам), а «Молоду громаду» (тарасівців) представляв М. Кононенко. «Було так заведено, — згадував останній, — що на пампушки запрошувалось не більше двох нових душ гостей, але таких, яких було вкрай необхідно познайомити з Драгомировим як начальником краю. Цієї політики дотримувалися обидві сторони, і на ділі Драгомирову ніхто ніколи не докучав проханнями. А якщо до нього все ж зверталися, то це означало, що іншого виходу не було, і Драгомиров негайно відгукувався на прохання» [56]. Усі друзі родини Драгомирових щиро захоплювались їх гостинністю та хлібосольністю берегині їх чудової родини Софією Абрамівною. Тож часто зустрічі цього товариства відбувались і в будинку командувача військ Київського військóвого óкругу. Драгомиров М.І., сам обдарований публіцист і популярний письменник, шанобливо ставився до літераторів. На «пампушечній компанії» обговорювалася підготовка до друку номерів журналу «Київська старина».

**Будівля командувача військ Київського
військóвого óкругу (сучасний вигляд)**

Пам'ятка архітектури в Печерському районі міста Києва, розташована на вулиці Михайла Грушевського, 32 (стара адреса — вулиця Олександрівська, 3). Будівля зведена у 1891 році в стилі неоренесансу, на замовлення генерала М.І. Драгомирова. Із 1992 року будинок займає посольство КНР в Україні.

Наділений неабияким літературним даром генерал М.І. Драгомиров нерідко сам переглядав і редагував матеріали перед їх відправкою на цензуру до Міністерства внутрішніх справ чи Управління з питань преси. Ці папери потім поверталися до нього офіційним шляхом як до генерал-губернатора, і він писав свою думку з приводу добре відомих йому по засіданнях «пампушечної компанії» питань. Завдяки Михайлу Івановичу редакція «Київської старовини» отримала дозвіл на друкування оповідань і повістей українською мовою. Внесок «пампушечного товариства» в український культурний розвій є чималим. Мистецтво українського народу, в тому числі театрального, царизм офіційно не визнавав. Постановки п'єс українських драматургів рідною мовою цензура та влада забороняли, і, як відзначав М.Л. Кропивницький «... лише з генерал-губернаторством Драгомирова для нас відкрилися сцени малоросійських губерній» [51]. У 1898 році Михайло Іванович підтримав клопотання композитора М.В. Лисенка до Міністерства внутрішніх справ про відкриття музичної школи в Києві. При владі Ігнат'євих-Юзефовичів передова громадськість Києва не могла навіть мріяти про те, щоб отримати дозвіл на святкування ювілею або відправлення панакхиди в пам'ять про геніального сина України Тараса Шевченка. За генерал-губернатора Михайла Івановича Драгомирова це стало реальністю. Без сумніву, на перший погляд дивна й зовсім не притаманна для високих чинів-військовиків Російської імперії прогресивна та громадсько-активна життєва позиція бойового генерала

М.І. Драгомирова багато в чому завдячує його інтелектуальному оточенню.

Але, щоб збагнути логіку життєвої поведінки Михайла Драгомирова, потрібно просто зрозуміти те, що ця визначна особистість трепетно берегла у своїй сутності історичну пам'ять свого родоводу. Не випадково статтю, присвячену його пам'яті на сумні роковини 100-річчя з дня смерті, журналіст Сергій Махун влучно назвав «Українець, який так і не став малоросом» [57]. Тому епіграфом до першої частини цієї історичної розвідки вибрано відверте зізнання Михайла Івановича в тому, що він пишається тим, що є уродженцем Малоросії. А це ж була насильно запроваджена царським урядом Російської імперії назва українських теренів («Малоросійське генерал-губернаторство»). Михайло Драгомиров добродушно стверджує, що він уродженець Малоросії, та... малоросом він себе не визнає! Він твердо зазначає: «...кожному своє». Ось цей аспект цієї визначної постаті є дуже важливим. Він потребує окремого ретельного дослідження, бо, без сумніву, саме він і дасть вичерпну відповідь про світоглядну мотивацію Михайла Івановича Драгомирова як державного діяча Російської імперії — «тюрми народів», що здійснила безпрецедентний визиск його рідного українського етносу. Визиск, при якому мова йде навіть не про людський, територіальний чи економічний ресурс, а про brutальне привласнення самої його історії [58-60]. Загалом, відповідь про світогляд і внутрішній стан діячів імперій, вихідців з упокорених народів, давно досить вичерпно дана Ліоном Фейхтвангером у трилогії про Йосипа Флавія «Іудейська війна; Сини; Настає день» [61]. І тут, звичайно, напрошується конкретна паралель. Але автор бере на себе сміливість переконано висловити заувагу про те, що Михайло Іванович мав уже зовсім інші погляди. Минули тисячоліття. Учений і військовий письменник М.І. Драгомиров як науковець і дослідник досконало й результативно використовував у своїй діяльності історико-порівняльну аналітику. Відповідно, він розумів, що імперія як державний устрій є оптимальною тільки в певний період цивілізаційного поступу. Зрештою, вище вже було сказано про міжнародний авторитет генерала М.І. Драгомирова. Так от, завдячуючи монографії французького письменника Патріка Магона [46], написаної у форматі особистих спогадів генерала М.І. Драгомирова, маємо добре викладені його світоглядні засади. Натепер уже здійснений її пристойний переклад. Чудова нагода політологам і етнопсихологам здійснити унікальне дослідження!

А повертаючись до питання про батьківське заступництво командувача М.І. Драгомирова за доктора медицини Василя Парменовича Об-

разцова, потрібно відмітити ще одну важливу деталь. Михайло Іванович як член мілютинської команди реформаторів мав загострене почуття неприязні до жандармської управи. Як людина мужня, він завжди висловлював свою думку, навіть якщо вона суперечила твердженням впливових посадових осіб, і не боявся брати на себе відповідальність, рішуче захищав «неблагонадійних» осіб. Робив він це з гумором і за найменшої можливості глузував із жандармської обмеженості. Наприклад, у 90-х роках київською конторою Держбанку керував А.Г. Афанасьєв, відомий історик, автор низки досліджень з історії Франції. Останнього звинуватили в лібералізмі, читанні лекцій «непристойного змісту» і зробили висновок про неможливість обіймати ним таку високу посаду. Коли справа дійшла до генерал-губернатора М.І. Драгомирова, той тільки резонно зауважив: «Не може ж він замовчувати того, що була французька революція». При цьому його висока відповідальність за державні справи та гідне ставлення до офіцерської честі викликали повагу у всіх. До прикладу, зворушлива картина, на якій уже поважного віку генерал М.І. Драгомиров чуттєво цілує прапор своєї рідної 14-ї піхотної дивізії на проводах вої-

Перед відправленням на війну.
(Невідомий художник. Обкладинка щоденного французького видання «Le Petit Journal»)

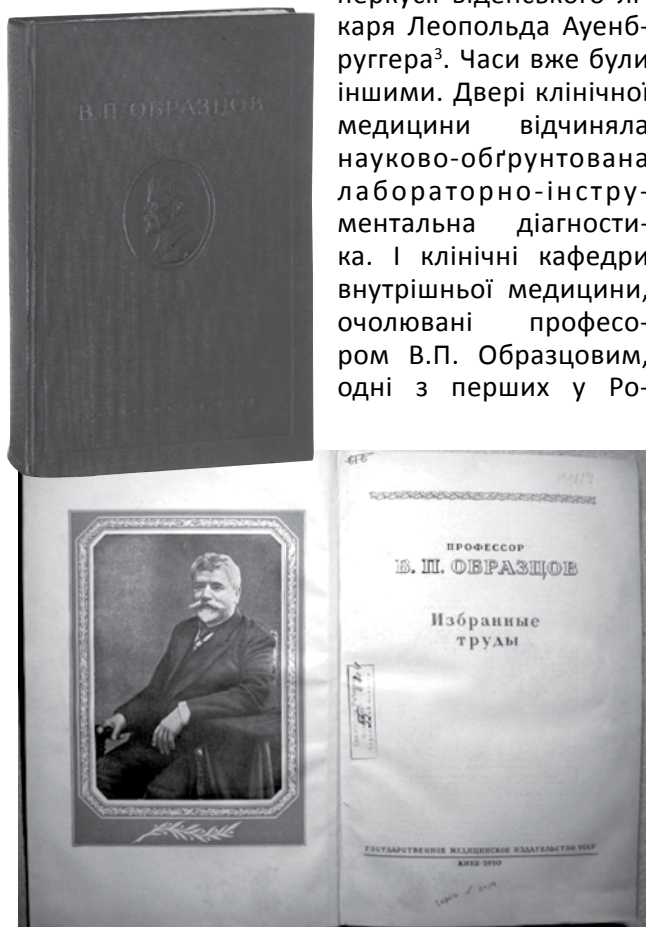
нів у далеку Маньчжурію на Російсько-японську війну в 1904 році, облетіла провідні військові європейські журнали.

На наше переконання, ось такий фактаж становлення постаті видатного державного діяча Михайла Івановича Драгомирова і визначив його прихильне ставлення до Василя Парменовича Образцова в тих конкретних обставинах, в яких останній опинився. На щастя, такою була воля провидіння щодо створення умов для розквіту науково-клінічної звитяги Василя Парменовича. В іншому випадку можна тільки гадати, чи ласкавий випадок подарував би персонально Василю Парменовичу та його клінічним науковим досягненням хоча б долю винахідника перкусії віденського лікаря Леопольда Ауенбруггера³. Часи вже були іншими. Двері клінічної медицини відчиняла науково-обґрунтована лабораторно-інструментальна діагностика. І клінічні кафедри внутрішньої медицини, очолювані професором В.П. Образцовим, одні з перших у Ро-

сійській імперії активно включились у процес розробки й клінічної апробації нових методів лабораторно-інструментальної діагностики. Стражеско М.Д. був відряджений Учителем у Париж до П'єра Потена для опанування методики реєстрації кривих артеріального та венозного пульсу й верхівкового серцевого поштовху. Губерґріц М.М. за завданням Учителя вивчав електрокардіографію в берлінській клініці Фрідріха Крауса. В очолюваній професором В.П. Образцовим факультетській клініці Університету св. Володимира був організований один із перших у Києві кабінет рентгенологічного дослідження. Це вже був початок нової якості об'єктивізації досліджень пацієнтів у клініці. І він беззастережно підтвердив об'єктивність та унікальну інформативність запропонованих Василем Парменовичем методів клінічних досліджень [62].

Але чудес не буває. І ось за фантастичного прогресу, який дають нам новітні лабораторно-інструментальні методи дослідження, пацієнт досліджується досконаліше й пізнається глибше. Але під час цього як особистість, як це не видавалось би парадоксально, хворий усе більше віддається від лікаря. Зараз важко сказати, як ставився до цієї, сьогодні вже загрозливої проблеми Василь Парменович Образцов. Утім можна чітко стверджувати, що він її бачив. У будь-якому разі щодо важливості безпосереднього контакту при проведенні перкусії він сказав дуже гарно: «...перкутуючий палець... безпосередньо здійснюючи удари по поверхні перкутованих порожнин, отримує відчуття... досконалішого кшталту, ніж при ударі по плесиметру...» [21, С. 132].

Зрозуміло, що не можна навіть намагатись зупинити науково-технічний прогрес, але потрібно постійно працювати над його гармонізацією. Важливо принципово уникати загрози

³ У 1761 році Leopold Auenbrugger (1722-1809) латинською мовою опублікував свою епохального значення працю «Новий спосіб за допомогою вистукування грудної клітки людини виявити приховані всередині грудей хвороби». Це був підсумок його багаторічних ретельних клінічних спостережень і порівнянь із даними розтинів, що містив і обґрунтування, і методичну розробку перкусії. Його вчителями Герардом ван Світенном та Антоном де Гаеном вона була категорично відкинута як маніпуляція, що «не гідна лікаря». Пізніше всі його спроби отримати посаду клінічного викладача Віденського університету були безуспішними. Відсутність в автора епохального винаходу можливості заснувати власну школу інтерністів не дала йому можливості популяризувати свій метод фізикального дослідження та належним чином упровадити його в клінічну практику. Тільки в 1808 році Жан Ніколя Корвізар французькою мовою перевидав монографію Леопольда Ауенбруггера з власними широкими коментарями (на одну сторінку оригінального тексту припадало близько 5 сторінок пояснень та зауважень).

Автор із професором А.П. Пелешуком у меморіальній кімнаті академіка В.М. Іванова та заснованої ним академічної клінічної школи внутрішньої медицини (2003 рік)

найменшої втрати безпосереднього контакту між лікарем і пацієнтом. Уже на поважному етапі своєї фахової діяльності (викладацької та лікарської) професор Пелешук Анатолій Петрович дуже сердечно опікувався цією проблемою. Як вихованець Київської школи терапевтів Анатолій Петрович трепетно беріг її фахові та культурні традиції.

Тішимося, дорогий Анатолію Петровичу, що до Вашого 105-го дня народження вдалось завершити розвідку на тему так захопливо-інтригуюче повіданої Вами в 1993 році оповіді про

доленосне опікування Київського, Волинського та Подільського генерал-губернатора М.І. Драгомирова створенням в Університеті св. Володимира належних умов для розквіту наукового та клінічного таланту одного з корифеїв і засновників Київської школи терапевтів Василя Парменовича Образцова. Ви, як завжди, дивились у майбутнє, й ця Ваша оповідь натепер виявилась актуальною як ніколи — українська медична спільнота дуже потребує відповідальної державної опіки в створенні належних умов для своєї діяльності.

Список використаної літератури

1. Бойчак М.П. Профессор В.П. Образцов — создатель Киевской терапевтической школы, автор открытий, не тускнеющих со временем [Текст] / М.П. Бойчак // Серце і судини. — 2016. — № 3. — С. 7-13.
2. Хроника // Врачебные ведомости. — 1879. — № 344. — С. 533.
3. С уважением к традициям. В ногу со временем [Текст] / Под общей редакцией проф. А.Л. Верткина. — Библиотека Российского научного медицинского общества терапевтов. — М.: ООО «КСТ Интерфорум», 2014-56 с.
4. Томашевский С. Биография профессора В.П. Образцова. Сборник статей, посвященный профессору В.П. Образцову по случаю 35-летия его врачебной и научно-педагогической деятельности [Текст] / С. Томашевский — К., 1910. — С. 8-10.
5. Стражеско Н.Д. Профессор В.П. Образцов [Текст] / Н.Д. Стражеско, М.М. Губергриц, Ф.А. Удинцов. — К., 1947. — 63 с.
6. Передерий В.Г. Настоящие врачи. Из истории кафедры факультетской терапии № 1 Национального медицинского университета [Текст] / В.Г. Передерий, В.П. Шипулин. — Нац. мед. ун-т им. А.А. Богомольца. — К.: [б. в.], 2001. — С. 45-82.
7. Бойчак М.П. Биографічний словник завідувачів кафедр та професорів Національного медичного університету імені О.О. Богомольця (1841-2006) Університету Св. Володимира [Текст] / В.Ф. Москаленко, І.М. Полякова. — К.: Книга плюс, 2006. — 304 с.
8. Хроника // Врачебные ведомости. — 1880. — № 473. — С. 17-65.
9. Романець Дана. Медицина як мистецтво [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/695/203/25268/>
10. Кравченко Игорь. Профессор Василий Парменович Образцов [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://health-ua.com/stati/terapiya-i-seteynaya-medsina/professor-vasiliy-parmenovich-obraztsov.html>
11. Макаренко И.М. Биографический словарь заведующих кафедрами и профессоров Киевского медицинского института (1841-1991) [Текст] / И.М. Макаренко, И.М. Полякова. — К.: Здоровья, 1991. — 160 с.
12. Москаленко В.Ф. Биографічний словник завідувачів кафедр та професорів Національного медичного університету імені О.О. Богомольця (1841-2006) Університету Св. Володимира [Текст] / В.Ф. Москаленко, І.М. Полякова. — К.: Книга плюс, 2006. — 304 с.
13. Дземан М.І. Матеріали щодо історії становлення традицій клінічного викладання внутрішньої медицини в Університеті святого Володимира (частина 2) [Текст] / М.І. Дземан // Практикуючий лікар. — 2016. — Т. 5, № 3. — С. 99-115.
14. Дземан М.І. Матеріали щодо історії становлення традицій клінічного викладання внутрішньої медицини в Університеті святого Володимира (частина 5: професор В.Т. Покровський) (частина V) [Текст] / М.І. Дземан // Практикуючий лікар. — 2017. — Т. 6, № 3. — С. 66-87.
15. Бородулин В.И. Клиническая медицина: от истоков до 20 века [Текст] / В.И. Бородулин. — Российское общество историков медицины. — М., 2015. — 504 с.
16. Губергриц М.М. В.П. Образцов [Текст] / М.М. Губергриц // Радянська медицина. — 1937. — № 5-6. — С. 5.
17. Хроника и мелкие известия // Врач. — 1887. — № 22. — С. 471.
18. Общество Киевских врачей. Протоколы заседаний за 1880-1881 гг. — К., 1881. — С. 66.
19. Общество Киевских врачей. Протоколы заседаний за 1883-1884 гг. — К., 1885. — С. 7.
20. Засядько Н.С. О новом реактиве на свободную соляную кислоту желудочного сока phlogoglusin и о двух случаях чрезмерно повышенного отделения свободной соляной кислоты // Протоколы заседаний Общества киевских врачей с приложением за 1887-1888 гг. — К., 1888. — С. 42-50.
21. Образцов В.П. Избранные труды [Текст] / В.П. Образцов. — К: Государственное медицинское издательство УССР, 1950. — 304 с.
22. Бурчинский Г.И. Киевская школа терапевтов [Текст] / Г.И. Бурчинский, В.Г. Передерий. — К., 1991. — С. 16.
23. Бревнов В.П. Вологодский период жизнедеятельности В.П. Образцова [Текст] / В.П. Бревнов // Клиническая медицина. — 1969. — № 2. — С. 145.
24. Губергриц А.Я. В.П. Образцов и его школа [Текст] / А.Я. Губергриц. — М., 1990. — С. 5.
25. СПИСОКЪ лицамъ служащимъ въ Императорскомъ Университетѣ св. Владиміра. По 1-ея января 1894 года (Оттискъ изъ Университетскихъ Извѣстій за 1894 г.). Печатано по опредѣленію Совѣта Императорскаго Университета Св. Владиміра. Типографія Императорскаго Унив. Св. Владиміра (В.І. Завадзкого). — С. 58-59.
26. Михнев А.Л. Образцов В.П. (К 35-летию со дня смерти) [Текст] / А.Л. Михнев // Врачебное дело. — 1955. — № 12. — С. 1228-1230.
27. Розанов П. Госпиталь военный [Текст] / П. Розанов // Энциклопедический словарь военной медицины / Гл. ред. Е.И. Смирнов. — М., 1947. — Т. 2. — С. 155.
28. Аронов Г.Ю. Легенди і бувальщина кievської медицини (люди, факти, події, документи) [Текст] / Г.Ю. Аронов, А.П. Пелешук. — К.: Століття, 2001. — 304 с.
29. Кальницький М. Центральная (Александровская) городская больница [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://primetour.ua/ru/ctranpu/articles/tsentralnaya-aleksandrovskaya-gorodskaya-bolnitsa.html>
30. Пиотровская Д. Семья Терещенко и Ханенко. Их влияние на Киев [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://lifekiev.com/semi-tereshhenko-i-hanenko-ih-vliyanie-na-kiev/>
31. Улащик В.С. Федор Оскарович Гаусман (1868-1944) [Текст] / В.С. Улащик // Здравоохранение. — 2014. — № 4. — С. 78-80 [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.zdrav.by/fedor-oskarovich-gausman-1868-1944>

32. Федор Оскарлович Гаусман [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://csl.bas-net.by/aneWS1.asp?id=38668>
33. Губергриц А.Я. Роль В.П. Образцова в развитии отечественной гастроэнтерологии [Текст] / А.Я. Губергриц // Клиническая медицина. — 1971. — № 1. — С. 148-150.
34. Губергриц А.Я. Ранний период врачебной деятельности В.П. Образцова в Киеве в качестве терапевта [Текст] / А.Я. Губергриц // Клиническая медицина. — 1970. — № 4. — С. 134-136.
35. Драгомиров М.И. Избранные труды. — М., 1956. — С. 10-11.
36. Черкаська Г. Василь Образцов — геніальний кардіолог [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://uamodna.com/articles/vasylij-obrazcov-genialijnyu-kardiolog/>
37. Дзедман М.І. Образцов Василь Парменович і Драгомиров Михайло Іванович: міфи та реальність (частина 1) [Текст] / М.І. Дзедман // Практикуючий лікар. — 2017. — Т. 6, № 4. — С. 48-63.
38. Матвієнко А.А. Михайло Драгомиров [Текст] / А.А. Матвієнко. — Київ — Конотоп: Віпол, 2005. — 416 с.
39. Александр II то видел в Драгомирове опасного критика, то возносил до небес. Российская Газета, 23 ноября 2015 [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://news.rambler.ru/other/32008426/?utm_content=rnews&utm_medium=read_more&utm_source=copylink
40. Учитель русской армии [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://warspot.ru/4284-uchitel-russkoj-armii>
41. К 185-летию со дня рождения М.И. Драгомирова 8(20).11. 1830-15(28). 10.1905 [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://topwar.ru/87496-k-185-letiyu-so-dnya-rozhdeniya-mi-dragomirova-82011-18301528-101905.html>
42. Гордость Отечества: Генерал от инфантерии Драгомиров [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.bratishka.ru/archiv/2009/1/2009_1_11.php
43. Грачевский Михаил Федорович [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.hrono.ru/biograf/bio_g/grachevsky.html
44. Тихоцкий Николай Александрович [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.hrono.ru/biograf/bio_t/tihocky.html
45. Тихоцькі [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Тихоцькі>
46. Магон П. Мій російський полк: спогади про генерала М.І. Драгомирова / Патрік Магон (Art Roë); пер. з фр. [Л. Скальська, З. Петрів]. — К.: КІМ, 2014. — 227 с.
47. Лукомский А.С. Очерки из моей жизни. Воспоминания [Текст] / А.С. Лукомский. — М., 2012. — С. 129. [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://news.rambler.ru/other/32008426/?utm_content=rnews&utm_medium=read_more&utm_source=copylink
48. Цезарь Антонович Кюи: биография [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.people.su/ua/61801>
49. Цезарь Антонович Кюи [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.belcanto.ru/kui.html>
50. Шевченко О.А. Репин и Драгомиров — история взаимоотношений // Конотопські читання. Випуск V. Збірник публікацій за результатами Конотопських читань 2014 року. — Донецьк: Видавництво «Ноулідж» (Донецьке відділення). — 274 с. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.repin.in.ua/ru/articles/shevchenko-oo-repin-i-dragomirov-istoriya-vzaimootnosheniy>
51. Матвиенко А. Генерал Драгомиров: возвращение памяти // День. — 1999. — № 230 (11 декабря). [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/ru/article/istoriya-i-ya/general-dragomirov-vozvraschenie-pamyati>
52. Богуш П.М. Илья Репин на Николапольщине [Текст] / П.М. Богуш. — Днепропетровск: Пороги, 1993. — 40 с. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.bizslovo.org/content/index.php/plavni/136-xviii-xix/55-ilya-repin-na-nikopol.html>
53. Лисий І. Прототипом картин Репіна був військовий із Сумщини [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://sumy.depo.ua/rus/sumy/prototipom-kartin-repina-buv-viyskoviy-iz-sumshchini-31072015090000>
54. Зильберштейн И.С. Генерал М.И. Драгомиров в изображении Репина (1889-1898 гг.) [Текст] / И.С. Зильберштейн // Репин. Художественное наследие: в 2 т. / Редкол.: И.Э. Грабарь [и др.]. — М.; Л.: Издательство АН СССР, 1948. — Т. 1. — С. 185-198.
55. Макаров А.Н. Малая энциклопедия киевской старины [Текст] / А.Н. Макаров. — 2-е изд. — К.: Довіра, 2005. — 560 с.
56. Пампушечное украинофильство генерал-губернатора Драгомирова [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://varjag-2007.livejournal.com/4282683.html>
57. Махун С. Українець, який так і не став малоросом // Зеркало тижня. — 2006 (22 вересня) [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://dt.ua/SOCIETY/ukrayinets_yakiy_tak_i_ne_stav_malorosom.html
58. Білінський В.Б. Країна Моксель або Московія: Роман-дослідження (книга I), 3-є видання [Текст] / В.Б. Білінський. — К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2011. — 375 с.
59. Білінський В.Б. Країна Моксель або Московія: Роман-дослідження (книга II), 3-є видання [Текст] / В.Б. Білінський. — К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 2011. — 315 с.
60. Білінський В.Б. Країна Моксель або Московія: Роман-дослідження (книга III), 3-є видання [Текст] / В.Б. Білінський. — К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 2011. — 318 с.
61. Фейхтвангер Л. Трилогия об Иосифе Флави в одном томе: Иудейская война; Сыновья; Настанет день [Текст] / Л. Фейхтвангер. — М.: Издательство АСТ, 2011. — 1056 с.
62. Примак Ф.Я. Жизнь и деятельность В.П. Образцова, его влияние на современную клиническую медицину [Текст] / Ф.Я. Примак // Врачебное дело. — 1970. — № 8. — С. 48-59.

Надійшло до редакції 14.03.2018

VASYL P. OBRAZTSOV AND MYKHAILO I. DRAHOMYROV: MYTHS AND REALITY (PART 2)

M.I. Dzeman

Abstract

The article presents the materials of historical studies on the fateful role of the Kyiv, Volyn and Podillia Governor-General M.I. Drahomyrov in the creation of proper conditions for the developing of scientific and clinical talent of one of the leaders and founders of the Kyiv School of Physicians Vasyl P. Obratstov at the St. Volodymyr University of Kyiv.

Keywords: St. Volodymyr University of Kyiv, Kyiv School of Internal Medicine, V.P. Obratstov, M.I. Drahomyrov.

<http://www.medkniga.kiev.ua>

GO

Свінціцький А.С.

Діагностика та лікування ревматичних захворювань

навчальний посібник

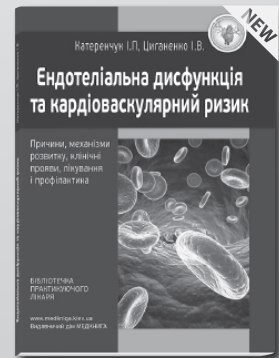
У навчальному посібнику представлено класичні та сучасні відомості про етіологію, патогенез, класифікацію, клінічну картину, алгоритми діагностики і лікування ревматичних захворювань. Видання розраховане на терапевтів, лікарів загальної практики — сімейної медицини, ревматологів, ортопед-травматологів, слухачів курсів спеціалізації та передатестаційних циклів, лікарів-інтернів та студентів старших курсів вищих медичних навчальних закладів III-IV рівня акредитації.

Катеренчук І.П., Циганенко І.В.

Ендотеліальна дисфункція та кардіоваскулярний ризик: причини, механізми розвитку, клінічні прояви, лікування і профілактика

У монографії висвітлені новітні уявлення про функції ендотелію, процес синтезу ендотелієм біологічно активних речовин, біологічна роль оксиду азоту, проаналізовано фактори, які позитивно впливають на ендотелій. Детально охарактеризовані умови, що є несприятливими для функціонування ендотелію, визначені провідні механізми розвитку та характеристики ендотеліальної дисфункції, її роль у розвитку кардіоваскулярного ризику.

Гострі та невідкладні стани в неврології: навчальний посібник. Погорелов О.В.	NEW
Діагностика та лікування ревматичних захворювань: навчальний посібник. Свінціцький А.С.	NEW
Гиперчувствительность к лекарственным препаратам. Руководство для врачей. Кайдашев И.П.	NEW
Инфаркт миокарда — не вырок! Катеренчук І.П.	NEW
Сучасні технології та методи кардіореабілітації. Швед М.І., Левицька Л.В.	
Діагностичні алгоритми в неврології. Яворська Н.П., Гриб В.А., Смілевська В.В., Генік С.І.	
Антимікробна терапія в оториноларингології. Науменко О.М., Задорожня А.Г., Юрочко Ф.Б.	
Актуальна гінекологія: від лікаря до пацієнта. Ткачук Т.С.	
Клінічне тлумачення і діагностичне значення лабораторних показників у клініці внутрішньої медицини. Катеренчук І.П.	
Краткое пособие к клиническому исследованию больного. Сокол М.С.	
Проблема боли в общей врачебной практике. Лысенко Г.И.	
Діагностика та лікування хвороб нирок. Свінціцький А.С., Мойсеєнко В.О.	
Діагностика та лікування поширених захворювань органів травлення. Свінціцький А.С.	
Избранные вопросы амбулаторной кардиологии. Корниенко С.И.	
Основні синдроми й методи обстеження в пульмонології та фізйотерапії. Тодоріко Л.Д., Бойко А.В.	

Как избежать сердечно-сосудистых катастроф. Коваленко В.В.	NEW
Этюды о природе человека. Мечников И.И.	
Цициурін Федір Степанович: погляд крізь сторіччя. Дземан М.І.	
Мое водолечение. Кнейп С.	
Анатомия стресса. Ганс Селье и его последователи	

Замовити книги можна за телефоном (044) 485-15-86, на сайті www.medkniga.kiev.ua або в книгарнях за адресами:

Вінниця	Магазин «Дім книги», вул. Інтернаціональна, 3/2. Тел. 0-432-65-65-99.	Полтава	Книжковий кіоск, вул. Шевченка, 23 (УМСА). Тел. 050-857-97-37.
Житомир	Магазин «Світ книг», вул. Київська, 17/1. Тел. 0-412-47-27-52.	Рівне	Книгарня «Дружба», Майдан Незалежності, 5. Тел. 0-362-26-15-97.
Запоріжжя	Книгарня «Медична книга», вул. Сталеварів, 31-Б (ЗДМУ). Тел. 0-612-220-72-27; 0-66-292-43-75.	Ромни	Магазин «Книголюб», вул. Соборна, 8-А. Тел. 0-5448-2-26-44.
Івано-Франківськ	Книгарня «Академія», пл. Ринок, 14. Тел. 0-342-77-86-25.	Суми	Супермаркет «Книголюб», вул. Козацький Вал, 1. Тел. 0-542-22-53-00.
Кропивницький	Магазин «Книжковий світ», вул. Набережна, 11. Тел. 0-522-24-94-64.	Тернопіль	Магазин «Дім книги», вул. Й. Сліпого, 1. Тел. 0-352-43-03-71. Магазин «Дім книги», вул. Коперника, 19. Тел. 0-352-43-01-39.
Кіровоград	Магазин «Книголюб», пл. Миру, 1. Тел. 0-5447-2-35-01.	Ужгород	Магазин «Книги», пр. Свободи, 3. Тел. 0-50-673-47-02.
Львів	Магазин «Медична книга», вул. Пекарська, 69-А (хол стоматологічного центру). Тел. 0-32-240-30-45, 0-97-994-78-23. Книгарня «Ноти», пр. Тараса Шевченка, 16. Тел. 0-32-261-19-64. Магазин «Дім книги», пл. Міцкевича, 8. Тел. 0-32-235-70-04.	Харків	Книжковий магазин, вул. Корчагинців, 58 (ХМАПО). Тел. 0-66-749-75-22. Магазин «Учбова книга», вул. Декабристів, 22. Тел. 0-552-22-26-10. Магазин «Учбова книга», вул. І. Кулика, 135. Тел. 0-552-34-22-90. Магазин «Учбова книга», вул. 40-річчя Жовтня, 27, 1-й поверх (ХДУ).
Миколаїв	Магазин «Будинок книги», вул. Радянська, 3-А. Тел. 0-512-37-29-82. Магазин «Кобзарь», пр. Леніна, 122. Тел. 0-512-55-20-07.	Хмельницький	Магазин «Книжковий світ», вул. Подільська, 25. Тел. 0-382-70-45-45.
Одеса	Магазин «Бібліомед», вул. Базарна, 61. Тел. 0-97-795-44-84.	Черкаси	Магазин «Дім книги», вул. Грушевського, 50. Тел. 0-382-70-40-04. Магазин «Світло», вул. Байди Вишневецького, 38. Тел. 0-472-36-03-37.
		Чернівці	Магазин «Луцаферул», вул. Ольги Кобилянської, 39. Тел. 0-67-372-33-09.
		Чернігів	Магазин «Підручники», вул. Воровського, 29. Тел. 0-462-61-40-21.
		Шостка	Магазин «Книголюб», вул. Комуністична, 1. Тел. 0-5449-7-07-66.